

https://doi.org/10.31516/2410-5325.081.03*

УДК 783.27.071.1(477)Тол:781.5:821.161.2-1Шев](045)

СПЕЦИФІКА ФОРМОУТВОРЕННЯ В ХОРОВОМУ ЦИКЛІ «ПСАЛМИ ДАВИДОВІ» Р. ТОЛМАЧОВА

Ю. В. Воскобойнікова

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

j_vosk@ukr.net

Yu. Voskoboinikova

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-6762-0018>

Ю. В. Воскобойнікова. Специфіка формоутворення в хоровому циклі «Псалми Давидові» Р. Толмачова

Стаття містить результати комплексного дослідження специфіки формоутворення в хоровому циклі Р. Толмачова на вірші Т. Шевченка. За допомогою текстологічного аналізу визначені смислові типи псалмів (дидактичні, благальні, хвалебні, звинувачувальні) та особливості їхньої музичної будови. Засобами структурного, музикознавчого та інтонаційного аналізу встановлені закономірності втілення семантики псалмів у конкретні музичні форми. Виявлено значення строфічної форми в будові циклу, встановлено її наскрізний характер. Визначено форму всіх частин циклу й окреслено напрям подальших наукових розвідок у сфері архітекtonіки циклу та його виконавських особливостей.

Ключові слова: музичне мистецтво, хорове мистецтво, хоровий цикл, поезія Шевченка, духовна музика, церковні тексти, псалми, формоутворення, інтерпретація.

Yu. Voskoboinikova. The specificity of musical shaping in the “Psalms of David” choral cycle by R. Tolmachov

The relevance of the article. “Psalms of David” in the poetic adaptation of Taras Shevchenko have long been a part of the choral culture of Ukraine. More than 20 composers have created musical versions of these texts, using separate verses or the entire work.

The latest version of the Psalter is the choral cycle of the Ukrainian conductor, singer, composer and teacher Ruben Tolmachov.

The first nights of the work took place under his leadership in May 2023 and had great success and public

resonance. That is why the introduction of this work to scientific discourse is relevant.

The purpose of the article is to reveal the specificity of musical shaping in R. Tolmachov’s “Psalms of David” choral cycle in its relationship with textual semantics.

The methodology. With the help of textual analysis, the semantic types of psalms (didactic, pleading, laudatory, accusatory) and the peculiarities of their musical structure were determined. By the means of structural, musicological and intonation analysis, the implementation regularities of the semantics of the psalms into specific musical forms have been established.

The results. The musical structure of all psalms was analyzed, the patterns of musical shaping were revealed, and the specifics of the relationship between the musical form and the content of the poetic text were described.

The scientific novelty. For the first time, the analysis of the structure of Ruben Tolmachov’s choral cycle based on Taras Shevchenko’s poem was introduced into scientific discourse.

The practical significance. The results of the research have practical value for performers of works by R. Tolmachov, as well as composers and researchers of choral music.

Conclusions. In R. Tolmachov’s “Psalms of David” cycle the principle of strophic composition of parts prevails.

In general, four main types of musical shaping can be highlighted, which are partially correlated with the thematic focus of the psalms.

Didactic (enlightening) psalms, which depict the pious life of the community, have more “stable” forms (two-part, three-part).

Psalms 12 and Psalm 149 have signs of a thorough development based on monothematism.

* This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

The accusatory psalms, dedicated to the future Judgment Day (52, 93, 81), are made up using strophic forms with elements of reprise. At the same time, the 81st psalm is characterized by a less active dramatic development and contains a solo episode of a cathartic nature, which is designed to emphasize one of the central ideas of the cycle about the mortality of a person, regardless of his/her status, about higher moral and spiritual values.

It is also worth noting that the architectonics of R. Tolmachov's psalms is mostly characterized by the final position of the climaxes.

Keywords: *musical art, choral art, choral cycle, Shevchenko's poetry, church texts, psalms, musical shaping, architectonics, interpretation.*

Актуальність дослідження. «Псалми Давидові» у поетичних переспівах Т. Шевченка вже довгий час набувають втілення у хоровій культурі України. Понад 20 композиторів створили музичні версії цих текстів, використовуючи окремі поезії або весь твір повністю (Герасименко, 2017).

Найактуальнішою версією Псалмів у хронологічному сенсі є хоровий цикл українського диригента, співака, композитора і педагога Рубена Толмачова. Твір був завершений наприкінці 2022 р. і невдовзі презентований: світова прем'єра відбулася 10 травня 2023 р. (Gazinsky choir Хор ім. В. Газінського, 2023) у виконанні Вінницького академічного міського камерного хору ім. В. Газінського (худ. кер. Христина Бездір), а 20 травня 2023 р. твір був представлений у Києві у виконанні Зведеного хору за участі дівочого хору «Вогник» Київського палацу дітей та юнацтва (худ. кер. Олена Соловей), хорової капели «Дзвіночок» Київського палацу дітей та юнацтва Київського палацу дітей та юнацтва (худ. кер. Рубен Толмачов), а також учасників Хору ансамблю Національної гвардії України (головний хормейстер — Андрій Карпинець). Обидва концерти пройшли під орудою Рубена Толмачова, за участі бандуристки Катерини Любчик (Вінниця), мали великий успіх та суспільний резонанс. Саме тому введення цього твору в науковий обіг є актуальним.

Постановка проблеми. «Псалми Давидові» Рубена Толмачова — це сучасна композиторська інтерпретація шевченківської поезії, здійснена

під час російсько-української війни. Унікальність цього композиторського досвіду потребує різноаспектного аналізу як семантичних, текстологічних, так і суто музикознавчих авторських методів роботи з поетичним матеріалом. У попередньому дослідженні (Воскобойнікова, 2022) вже були систематизовані принципи трансформації шевченкових текстів у цьому творі. **Метою статті** є виявлення специфіки формоутворення в хоровому циклі Р. Толмачова «Псалми Давидові» у її зв'язку з текстовою семантикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художнє втілення «Псалмів Давидових» Т. Шевченка у творчості українських композиторів у багатьох працях, як було зазначено вище, аналізувала Л. Півторацька (Л. Герасименко). Нею були розглянуті питання формоутворення в Шевченківських псалмах М. Лисенка (Герасименко, 2016).

Особливості самого шевченківського тексту «Псалмів» розглянуті у працях Даниленко (2007) і Туницької (2014).

Аналіз формоутворення в циклі Р. Толмачова здійснюється вперше, проте принципи роботи композитора з текстом першоджерела вже розглянуті в нашій попередній статті (Воскобойнікова, 2022).

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить історія музичної культури, тексти псалмів є благодатним матеріалом для композиторської творчості як у канонічному перекладі, так і в поетичних переспівах.

Водночас поетичні переспіви є нічим іншим, як спробами відновити «художню справедливість» та повернути цим текстам їхнє «первісне» віршоване звучання. Відомі такі повні поетичні переклади, як «Псалтир» Т. Стернхолда-Хопкінса (1562 р.), «Псалтир Давидова» Яна Кохановського (1579 р.), «Женевська Псалтир» К. Маро та Т. де Беза (1587 р.), «Псалтир» Т. Равенскрофта (1621 р.), а також в різні часи численними поетами були переведені у віршованій формі окремі псалми та їхні фрагменти.

Переспіви Т. Шевченка містять 10 псалмів, розташованих за порядком збільшення номерів. Мотивація вибору наразі невідома. Є гіпотеза, що вони обрані як найуживаніші, а Т. Шевченко міг знати їх напам'ять (Воскобойнікова, 2022, с. 68).

Підбір певних псалмів до конкретної ситуації є традиційним для християнської богослужбової культури. Залежно від часу дня, свята або пам'яті священної події річного календарного циклу богослужіння містить певні псаломні поєднання. Так, наприклад, частину ранішнього богослужіння становить *шестипсалм'я*, на Господські, Богородичні та інші свята співаються відповідні *вибрані псалми*, читання новозавітних фрагментів на Літургії випереджається коротким рядком у Псалтирі — прокімном, який прямо чи алегорично стисло готує до сприйняття подальшого тексту. Адже досвід використання цієї давньої священної книги з метою духовного осмислення як календарної події, так і життєвої ситуації в цілому потребує іноді вибірки навіть не монолітних псалмів, а відповідних їм рядків.

Узагалі цінність Псалтиря полягає в його актуальності під час будь-яких соціальних та духовних зрушень. Це відчув і Рубен Толмачов, композиторська взаємодія якого з псалмами Т. Шевченка розпочалася з 81 псалма «Між царями-судіями...»¹ — емоційної рефлексії на події 2014 року. Ідеї створити повний цикл тоді не виникло. Перший псалом був написаний для хорової капели «Дзвіночок», якою композитор керував уже понад 13 років. За рік для того ж складу був написаний 149 псалом «Псалом новий Господеві...» — за тематикою та емоційним забарвленням протилежний 81.

У 2017 р. композитор знову звертається до шевченківських текстів, але твір зорієнтований уже на іншого виконавця — всесвітньовідомий чоловічий секстет «ManSound», у якому Р. Толмачов співає з 1993 року. На цей раз це 12 псалом «Чи Ти мене, милий Боже, на вік забуваєш?», написаний спеціально для гастрольних концертів в Ізраїлі.

Під час карантину композитор звертається до 53 псалма «Боже, спаси мене», який пише для «ManSound», і 1 псалма «Блажен муж», розрахований на виконання капелою «Дзвіночок».

Війна підштовхнула Р. Толмачова рухатися і далі за шевченківськими текстами. 28.02.2022 був закінчений 52 псалом «Пребезумний в серці

каже, що Бога немає», а у 37 день війни — 136 псалом «На ріках круг Вавилона», найвідоміший текст, пронизаний болем за свою Вітчизну. Перший з них призначався для виконання дівочим хором «Вогник» та капелою «Дзвіночок», другий був написаний для «ManSound». У червні 2022 р. композитор створює музику на вірші 42(43) псалма «Боже, нашими ушима чули Твою славу», а на День Незалежності закінчує роботу над 132 псалмом «Чи є що краще, лучше в світі, як укупі жити» для жіночого складу. Музичне втілення останнього вірша з шевченківського циклу побачив світ у грудні 2022 року — 93 псалом «Господь Бог лихих карає». Таким чином, ніби сам собою, поволі сформувався повний цикл хорових піснеспівів (див. рисунок 1), різноманітних за характером та композиторськими рішеннями.

Питання, як поєднати псалми, які писалися окремо, у цілісний твір, привело композитора до ідеї перебудувати структуру шевченківського циклу відповідно до власного задуму, а також додати до хорових номерів бандурні інтерлюдії, які мали підкреслити національний колорит композиції, та партію читця, доручивши йому своєрідні «епіграфи», інтертекстуально пов'язані зі змістом шевченківських псалмів. Таким чином сформувалася наступна послідовність (див. рисунок 2).

У якості поетичних зв'язок композитор долучив фрагменти поеми «Кавказ» Т. Шевченка, вибрані строфи з інших творів поета («Єретик», «І мертвим, і живим, і ненародженим...»), а також фрагменти віршів І. Франка, І. Огієнка, В. Сосюри, Л. Костенко.

Прем'єра циклу відбувалася у Великодній період, коли в українській спільноті вітаються словами «Христос воскрес!» Можливо, саме це зумовило вибір першого віршу І. Огієнка (наводимо фрагмент):

«Христос воскрес, а з Ним воскресне
Господня правда на землі,
І все святе, і все небесне
Заграє зорями в імлі.
Христос воскрес, і перемога
Добра над злом вогнем засяє,

1. Назви і тексти псалмів тут наводяться з урахуванням композиторських редагувань, які докладно розглянуті в попередній статті.

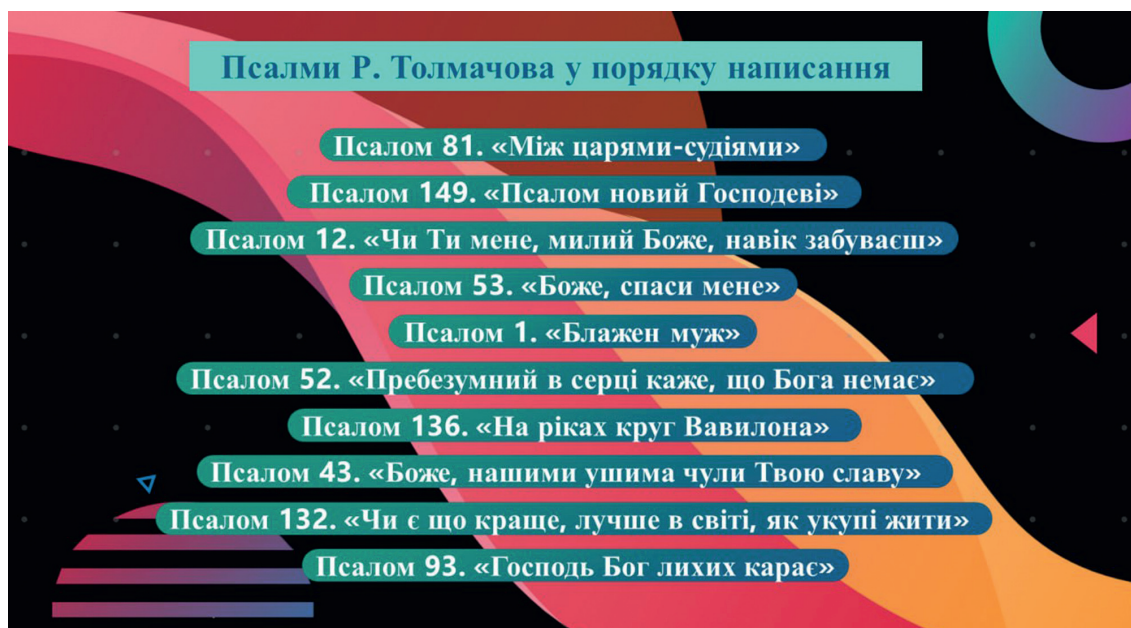

Рис. 1. Псалми Р. Толмачова у порядку написання

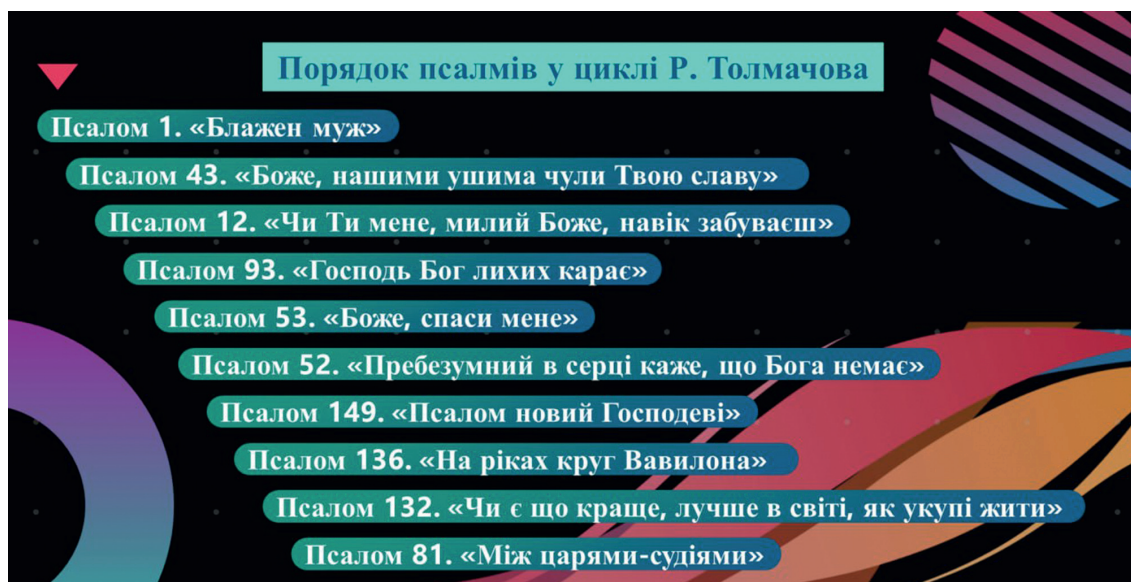

Рис. 2. Порядок псалмів у циклі Р. Толмачова

І понесеться дух до Бога
У царство зоряне безкрає...»
Псалом 1 «Блажен муж» є майже дослівним перекладом першоджерела і належить до т. зв. дидактичних (повчальних) псалмів, де надано настанови щодо благочестивої поведінки (тут і далі цитується за Т. Шевченком):

«Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде».

Також тут порівняно шлях праведного і нечестивого, і показано результат цього шляху:

«І не встануть з праведними
Злії з домовини,
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть».

Розмірковуючи про форму окремих псалмів, варто зазначити, що загалом музика точно відбиває всі текстові зміни, дуже гнучко слідує за словом, і в загальному сенсі основою формоутворення є строфічна композиція. Проте в кожному номері ця строфічна структура водночас тяжіє до якоїсь іншої форми — іноді за характером образності, іноді — за тематизмом.

Музична форма цього псалма в інтерпретації Р. Толмачова має ознаки складної тричастинної форми

$A - BC - A1 - \text{кода}$,

де BC — двочастинний середній розділ, A1 — динамізована реприза. Крайні розділи мають характер ходи, який модулює від спокійного руху до урочистої рішучості в останньому, середній — контрастно презентує образи «блаженного мужа» та «нечестивого».

Поетичний епіграф до наступного псалма взятий з поеми «Кавказ» і присвячений образу Прометея.

Псалом 42 (43) «Боже, нашими ушима чули Твою славу» в оригінальному варіанті носить характер подяки Богові та нагадує народу Ізраїля про історію наслідування Землі Обітованої: «Не бо мечем своим наследилша землю, и мышца их не спасе их, но десница Твоя, и мышца Твоя, и просвещение лица Твоего, яко благоволил еси в них». На відміну від оригіналу, Т. Шевченко особливо акцентує на проханні (навіть, вимозі) до Бога «встать на ката знову».

Музична структура наслідує двочастинну форму шевченківського псалма

$A - B$

У першому розділі (A «Боже, нашими ушима») поет акцентує лише на вдячності Богові за допомогу в часи історичних протистоянь українського народу, а в другому (B «Окрадені, замучені у путах умираєм») йдеться про вірність Богу в найтяжчих обставинах та благання про допомогу. Але Рубен Толмачов йде ще далі від первісного змісту псалма, частково редагуючи текст (див. рисунок 3, докладніше про всі композиторські зміни тексту, їхні причини та наслідки див. у статті (Воскобойнікова, 2022)).

Зважаючи на час написання хору, зрозуміло, що репліка «не смирилась душа наша» є вираженням загального ставлення українського народу до військового нападу сусідньої держави.

Передмовою до наступного псалма є фрагмент твору Т. Шевченка «Єретик», у якому автор подає роздуми Івана Гуса («Кругом неправда і неволя...»).

Текст **псалма 12 «Чи Ти мене, милий Боже, навек забуваєш?»** може бути трактований як у буквальному сенсі — протистояння людям-ворогам, так і в руслі християнської аскетичної

традиції — внутрішня духовна боротьба з гріхом і владою диявола над власною душею. Звісно, перемога в такій битві без Бога для вірянина неможлива, тому й прагне вона звернутися до Нього з відчайдушним проханнями про спасіння.

Псалом за змістом належить до благальних, його форму визначає монотематичний наскрізний розвиток, за яким відчувається куплетний коломиївковий прототип:

$A \rightarrow A1 \rightarrow A2 \rightarrow A3 \rightarrow \text{кода B}$,

Шляхом фактурних змін та низки модуляцій композитору вдається подолати куплетне членування, вибудовавши єдину лінію драматургічного розвитку, який закінчується кульмінацією з повторюваних реплік «Спаси мене!» Після дедраматизуючого спаду слідує доповнення, яке, радше, можна визначити як коду, ніж окремий розділ, хоча за матеріалом вона дуже відрізняється від основного масиву номера (B «Спаси мене, помолюся»).

У якості поетичного епіграфа до наступного, 93 псалма, композитор використав фрагменти VI глави поеми «Христос» В. Сосюри. Головною ідеєю взятих рядків є необхідність єдності та стійкості в боротьбі.

Сам **псалом 93 «Господь Бог лихих карає»** сповнений болем про внутрішню несправедливість у суспільстві, про безкарність грішника. Але й міцно звучить надія на Суддю всієї землі, впевненість у Його відплаті гордим і нечестивим.

Будова цього номеру привертає увагу певною внутрішньою театральністю: кожний образ і кожна теза має свою музичну характеристику, при цьому драматургічний розвиток номера має характер безперервності, незважаючи на появу нового тематизму і певне тяжіння до репризності:

$AB \rightarrow CDE \rightarrow F \rightarrow GH - B1A1B2$

Експонування образів відбувається за допомогою двох тематичних елементів (A — «Господь Бог лихих карає», B — «піднімися над землею»).

Невеличкий поліфонізований епізод (C — «доки хваляться лукаві») миттєво переростає в рух до кульмінації (D — «і зарізали проходжого, вдову задавили»), після якої звучить коротенька дедраматизуюча зв'язка (E — «хто би спас мене од лукавого») і далі — сольний епізод, який уособлює основну ідею псалма (F — «якби

Рис. 3. Фрагмент псалма 42 (43)

не Бог поміг мені»), у викладенні баритона. Цей фрагмент носить характер експресивного речитативу, який поєднує широкий вокальний діапазон з мовленнєвою забарвленістю. Такий прийом персоніфікації надає ваги текстові, що проголошується. Закінчену думку соліста підхоплює хор (G — «Ти радуєш мою душу») і музика набуває гімнічного характеру (H — «да перебує Твоя воля»).

Повернення спочатку зміненої теми B1 («умудріться немудрії»), а потім і динамізованої теми A1 («Господь Бог лихих карає») перетворюється на славослов'я (B2 — «дивіться ділам Його та вічній Його славі, алилуй!»). Саме такий порядок появи тематизму формує відчуття дзеркальної репризи.

У поетичному епіграфі до наступного псалма композитор знову звертається до поеми Т. Шевченка «Кавказ», обираючи саркастичні рядки, що висміюють спроби лукавих людей «перетягнути» Бога на свою сторону. Тут Р. Толмачов вносить деякі корективи в шевченківський текст заради більшої актуалізації змісту та можливості асоціювати цей текст із нинішніми ворогами України (див. рисунок 4).

Псалом 53 «Боже, спаси мене» у шевченківському прочитанні в порівнянні із церковнослов'янським джерелом отримує акценти, які можна охарактеризувати як християнське ставлення до супротивника. По-перше, текст оригіналу «Боже, услыши молитву мою, внуши глаголы

уст моих» змінюється на «Молюсь, Господи, внуши їм уст моїх глаголи». По-друге, додавання Т. Шевченком слів «не знають, що діють» інтертекстуально відносить слухача до хресної молитви Христа за тих, хто Його розіп'яв. Кульмінація цієї ідеї міститься в наступних рядках:

«Помолюся Господеві
Серцем самотнім
І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком».

Форма цього псалма тяжіє до тричастинної:

A — BCD — A1,

де A — перший епізод з solo тенора, B («Бо на душу мою впали сильні, чужії») — хроматичне фугато, яке модулює в мажорне просвітлення C («Бог мені допомагає»), а потім у хорал D («Помолюся Господеві»). Він стрімко виростає в кульмінацію, на піку якої повертається тема A, тільки вже в динамізованому хоровому викладенні. Така структура номера вже спостерігалася в 1-му псалмі, а схожі принципи розвитку — у 93-му.

Передмовою до наступної частини циклу виступає фрагмент шевченківського вірша «І мертвим, і живим, і ненародженим...», у якому автор звертається до співвітчизників з благанням об'єднатися заради своєї країни. У той же час поет засуджує тих, хто

«І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.

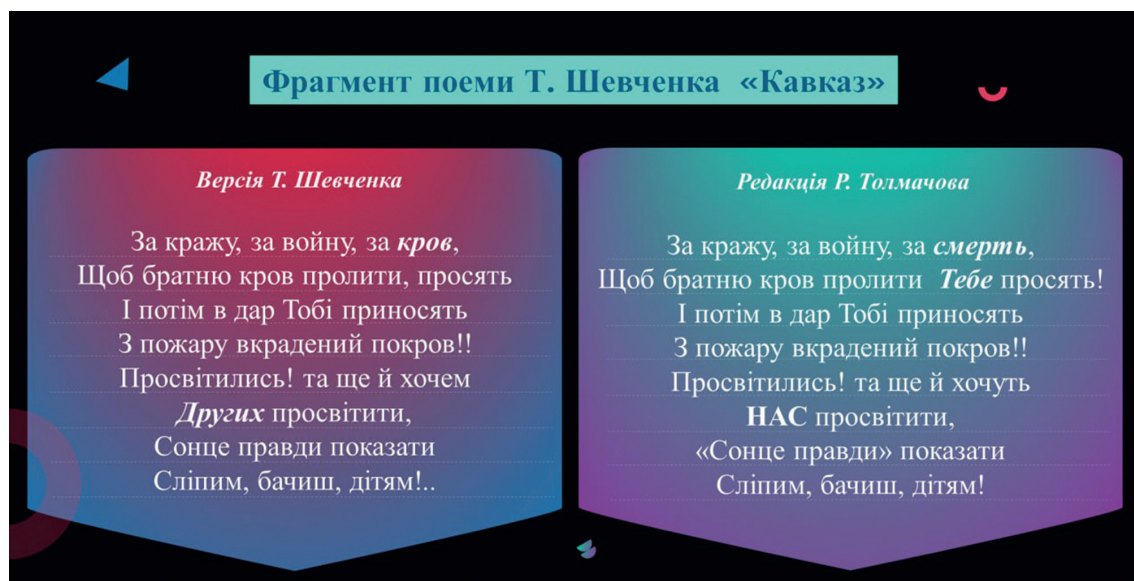

Рис. 4. Фрагмент поеми Т. Шевченка «Кавказ»

Рис. 5. Фрагмент псалма 52

І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають».

Псалом 52 «Пребезумний в серці каже, що Бога немає» перекладений Т. Шевченком майже дослівно. Антигероєм тексту є безумець, що заперечує в серці своїм буття Бога, а реальністю — поширення звіри і гріха. Відрізняються останні рядки в різних версіях тексту за емоційним наповненням і досягнутою метою. У слов'янському варіанті можна бачити звільнення від полону як умову радості народу, у шевченківській поезії виражена надія на звільнення в майбутньому, а в хоровому тексті це лунає як факт, що вже здійснився (див. рисунок 5).

Музична форма номера за принципом будови мала б бути віднесена до строфічної

$$A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow D \rightarrow E \rightarrow F.$$

На початку твору експоновано два тематичні елементи (А «Пребезумний в серці каже, що Бога немає...» та В «Бог дивиться, чи є ще взиискающий Бога?»), які переростають у розгорнутий епізод (С «Коли ж вони, неситі гріхами, дознають...»), і після імітаційного підходу до кульмінації (D «Господь Бог верне волю...») виливаються у хвалебний гімн (Е «Восхвалимо Тебе, великий Боже»). Наприкінці псалма з'являється елемент першої теми, який шляхом перегармонізації та фактурних змін формує прямо протилежний характер музики, натякаючи

на певну духовну метаморфозу (F «Розірвав Господь неволю, повернув нам долю»).

Скорочене викладення поезії І. Франка «Semper idemi» передує наступній частині циклу. Тут знову йдеться про стійкість та силу духа:

«Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духа,
Не лиш утле тіло!»

Псалом 149 «Псалом новий Господеві» є одним з хвалебних піснеспівів циклу. Його структура базується на урочистих фанфарних інтонаціях у різних варіантах поліфонізованого викладення. Строфічна форма

A — B — C — B1 — D — B2 — A1 — кода

складається з декількох епізодів і «цементується» завдяки використанню лейт-ритму слівослов'я (B). Інтонаційна спорідненість всіх структурних частин, крім теми A, формує цілісність псалма. Повторення початкової теми перед розгорнутою кодою «Алилуйя» (на новому матеріалі) створює ефект репризи.

Одним з найдраматичніших псалмів циклу є **136 «На ріках круг Вавилона»**. Йому передує фрагмент вірша Т. Шевченка «Немає гірше, як в неволі про волю згадувати», дуже співзвучний тематиці піснеспіву.

Цей псалом належить до покайних текстів, що готують вірян до Великого посту. Три тижні на недільній утрени він співається після Поліелея, коли все священство перебуває на центрі храму, а освітлення дещо приглушується, щоб не заважати людям зануритися у власне переживання каяття.

«На ріках круг Вавилона» — це плач єврейства за втраченою батьківщиною. У символічному розумінні — плач людини про втрачене з гріхопадінням блаженство. Т. Шевченко у своєму перекладі додає текстові суто українського звучання — словами «під вербами в полі» одразу змальовує не вавилонський, а український пейзаж. Композитор залишається вірним строфічній формі

A — B — C — D — A1 — E,

але, як і у 93 псалмі, вона наповнюється динамічним драматургічним розвитком.

Перший розділ (A «На ріках круг Вавилона») уособлює образ полонених євреїв, другий (B «Розкажіть нам пісню вашу») — їхніх ворогів. Solo баритона (C «Якої ж заспіваємо») переходить у хоровий плач (D «І коли тебе забуду, мій Іерусалиме...»). Повертається перша тема (A1 «І язик мій оніміє»), котра переростає в жахливу кульмінаційну картину (E «Як кричали «руйнують», як кричали «катуйте!»), якою, власне, і закінчується ця сцена.

Поетичним епіграфом до наступного псалма обрано вірш Ліни Костенко «Буває, часом спігну від краси». Він дуже співзвучний тексту **псалма 132 «Чи є щось краще, краще в світі, як у купі жити»**, який малює картину праведного братського життя. Це повчальний псалом, який розповідає, як саме має будуватися спільнота. Недарма ця частина циклу символічно закінчена Р. Толмачовим 24 серпня 2022 р. — у перший День Незалежності України, що святкувався під час війни.

Уперше за весь цикл ми бачимо тут концентричну будову:

A — B — C — D — C1 — B1 — A1.

Крайні епізоди (A, A1) містять фрагмент молитви «Богородице, Діво, радуйся». Ці обрамлення ніби ілюструють спокійне молитовне життя, яке описане безпосередньо в самому псалмі. Основна «оповідальна» тема то рухається в тридольному ритмі (B «Чи є щось краще, краще в світі»; D «Спадає роса...»; B1 «Воцариться в дому тихих...»), то ніби трохи призупиняється, переходячи у дводольну пульсацію (C «Яко мирро добровонне», C1 «Добро тварям земнородним...»). Уперше структура частини циклу не має драматичного вектора розвитку, спрямованого до кінця номера, а є завершеною стабільною врівноваженою самою в собі.

Використання в якості поетичної передмови до останнього псалма вірша І. Франка, епіграфом до якого є перші рядки псалма 1 «Блажен муж», вибудовує величезну арку з першим номером циклу.

Псалом 81 «Між царями-судіями» сповнений настановою суддям і владикам земним творити на землі правду. При цьому Т. Шевченко фактично вимальовує картину Страшного Суду,

який інтерпретований, скоріш, як акт заступництва Бога за всіх знедолених:

«Між царями-судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний Владика.
«Доколи будете стяжати
І кров невинну розливають
Людей убогих? а багатим
Судом лукавим помагати?
Вдові убогій допоможіте,
Не осудіте сироти
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих». Не хотять [...].»

Структура цього псалма — строфічна, з елементами репризності:

A — B — C — D — A1.

Номер починається зі стислої теми-епіграфа, яка за своїм характером, семантикою, інтонаційністю та метроритмом нагадує початкову тему 93 псалма (A «Господь Бог лихих карає»). Перший розділ (B «Доколе будете стяжати») малює настанови «земним владикам». Другий розділ починається з тенорової репліки «не хотять» (C «Познать, розбити тьму неволи»), має поліфонічну структуру (фугато). Наступний епізод розпочинає solo сопрано (D «Не вічний ти...»). Варто зазначити, що композитором тут використана зміна тексту: «не вічний ти» — замість «і ви вмерете». Після невеличкої зв'язки-предикту починається динамізована реприза 81 псалма (A1 «Встань же, Боже, суди землю») — смисловий фінал усього циклу.

Слід також зауважити, що першоджерело останніх рядків псалма є знаковим перехідним текстом, який співається в момент переодягнення храму і священнослужителів з темного в біле вбрання під час богослужіння Великої Суботи: «Воскресні, Боже, суди землі: яко Ты наследиши во всех языцех». Це — момент найнапруженішого очікування Христового Воскресіння. Т. Шевченко так поетизує цю думку:

«Встань же, Боже, суди землю
І судей лукавих.
На всім світі Твоя правда.
І воля, і слава».

Залишаючись артистом у всіх своїх проявах, Рубен Толмачов не закінчує на цьому свій твір, виходячи за його межі в умови концертної зали. Після оплесків він вже сам читає фрагмент з поеми Т. Шевченка «Кавказ»:

«І вам слава сині гори
Кригою окуті!
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!».

Висновки. У циклі Р. Толмачова «Псалми Давидові» переважає принцип строфічної будови частин. При цьому композитор використовує дрібніше ділення тексту — частіше не за строфами, а за двовіршами.

Загалом спостерігаються чотири основні типи формоутворення, які частково корелюють з тематичною спрямованістю псалмів.

Дидактичні (повчальні) псалми, які змальовують благочестиве життя спільноти, мають більш «стабільні» форми (тричастинна в псалмі 1, концентрична в псалмі 132).

Благальний псалом 12 та хвалебний 149 мають ознаки наскрізного розвитку на основі монотематизму. При цьому 12 містить розгорнуту коду на новому матеріалі, а в 149 варіанти теми В перемежуються епізодами, які дещо відрізняються за матеріалом.

Звинувачувальні псалми, які присвячені майбутньому Божому суду (52, 93, 81), побудовані в наскрізних строфічних формах з елементами репризності. При цьому 81 псалом відрізняється менш активним драматургічним розвитком та містить сольний епізод катарсичного характеру («Не вічний ти, і князь твій, і твій раб...»), який призваний сконцентрувати увагу на одній із центральних ідей циклу про смертність людини, незалежно від її статусу, та наявності вищих моральних і духовних цінностей. Він передує фіналові всього циклу («Встань же, Боже, суди землю»). Схожу, але менш розгорнуту форму має благальний 53 псалом. При всьому тяжінні до тричастинності, він становить відчуття наскрізного розвитку завдяки розвинутому середньому епізоду. У 42 псалмі форма ділиться на

два загальних епізоди, проте будова кожного з них також є наскрізною.

Дещо окремо виглядає структура 136 псалма. Він також має строфічну форму з елементами репризності, проте перші епізоди персоніфікують героїв та антигероїв у діалогічній формі, а останній («Як кричали: «Руйнуйте!»») побудований на новому гостро динамізованому матеріалі, що не зовсім типово для цього циклу.

Варто також зазначити, що архітектоніці псалмів Р. Толмачова здебільшого властиве прикінцеве положення кульмінацій.

Перспективи подальших досліджень. У процесі аналізу розглянутого циклу було виявлено певні закономірності його будови, пов'язані з явищем золотого перетину, що потребує додаткової розвідки. Також цікавим видається аналіз тематизму та гармонічної мови «Псалмів Давидових» Р. Толмачова, а також розгляд бандурних імпровізованих інтерлюдій, яких не містить нотований текст твору.

Список посилань

- Воскобойнікова, Ю. (2022). Принципи трансформації Шевченкових переспівів Псалтиря у хоровому циклі Рубена Толмачова «Псалми Давидові». *Музичне мистецтво і культура*, 35, 2, 74–88. <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2022-35-2-7>
- Герасименко, Л. (2016). Ритмоінтонаційний аспект Шевченкової поезії як чинник тексто-музичної форми «Давидового псалма» М. Лисенка. *Київське музикознавство*, 53, 35–43.
- Герасименко, Л. (2017). «Давидові псалми» Т. Шевченка в аспекті жанрових втілень (на прикладі української хорової музики). *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*, 47, 15–30. https://intermusic.kh.ua/vypusk47/vip.47_15-30.pdf
- Даниленко, І. (2007). Давидова арфа й Тарасова кобза: про «Давидові псалми» Т. Г. Шевченка. *Слово і Час*, 5, 3–16. <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11150/01-Danylenko.pdf?sequence=1>
- Туницька, М. (2014). Роль церковнослов'янських втілень у втіленні провідних ідей християнських понять та уявлень (на матеріалі твору Тараса Шевченка «Давидові псалми»). *Мова: класичне — модерне — постмодерне*, 1, 168–172.
- Gazinsky choir Хор ім. В. Газінського. (2023, Липень 07). «Псалми Давидові», поетичний переспів Тараса Шевченка, муз. Рубена Толмачова, 10.05.2023 р. [Відео]. YouTube. <https://youtu.be/ngPOxmUdEIs>

References

- Voskoboinikova, Yu. (2022). Principles of transformation of Shevchenko's psalter arrangements in Ruben Tolmachov's choral cycle "Psalms of David". *Muzychne mystetstvo i kultura*, 35, 2, 74–88. <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2022-35-2-7> [In Ukrainian].
- Herasymenko, L. (2017). "Psalms of David" by T. Shevchenko in the aspect of genre implementations (based on the Ukrainian choral music) ["Davydovi psalmy" T. Shevchenka v aspekti zhanrovykh vtilyen (na prykladi ukrainskoi khorovoi muzyky)]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*, 47, 15–30. https://intermusic.kh.ua/vypusk47/vip.47_15-30.pdf [In Ukrainian].
- Herasymenko, L. (2016). Rhythm and intonation aspect of Shevchenko's poetry as a factor in the textual and musical form of M. Lysenko's "David's Psalm". *Kyivske muzykoznavstvo*, 53, 35–43. [In Ukrainian].
- Danylenko, I. (2007). David's harp and Taras' kobza: about Taras Shevchenko's "Psalms of David". *Slovo i Chas*, 5, 3–16. <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11150/01-Danylenko.pdf?sequence=1> [In Ukrainian].
- Tunytka, M. (2014). The role of church slavonic words in the main ideas of Christian concepts in "Psalms of David" by Taras Shevchenko. *Language: classical — modern — postmodern*, 1, 168–172. [In Ukrainian].
- Gazinsky choir. (2023, July 07). "Psalms of David", a poetic adaptation of Taras Shevchenko's poetry, music by Ruben Tolmachov, 10.05.2023 [Video]. YouTube. <https://youtu.be/ngPOxmUdEIs> [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 15.05.2023

Ю. В. Воскобойнікова

доктор мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри хорового диригування та академічного співу, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

Yu. Voskoboinikova

Doctor of Art Criticism, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Choral Conducting and Academic Singing, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine